

Krzysztof Wach

Uniwersytet Ekonomiczny
w Krakowie

Edukacja na rzecz przedsiębiorczości wobec współczesnych wyzwań cywilizacyjno-gospodarczych

Entrepreneurship education towards modern civilization and economic challenges

Streszczenie

Celem artykułu jest prezentacja edukacji na rzecz przedsiębiorczości w szerszym kontekście współczesnych wyzwań cywilizacyjnych i gospodarczych, zwłaszcza w aspekcie trwającego światowego kryzysu gospodarczego, identyfikacja tych wyzwań oraz próba nakreślenia pożądanych kierunków ewolucji edukacji dla przedsiębiorczości. W artykule omówiono problem nauczania przedsiębiorczości, dokonując rozróżnienia pomiędzy nauczaniem przedsiębiorczości ekonomicznej a nauczaniem przedsiębiorczości pozaekonomicznej, ponadto poruszono w nim kwestię wertykalnej oraz horyzontalnej edukacji na rzecz przedsiębiorczości. Artykuł zakończono próbą ustalenia rekomendacji dla dalszego kształtowania edukacji na rzecz przedsiębiorczości.

Abstract

The purpose of the article is to present entrepreneurship education in the wider context of contemporary civilizational and economic challenges, especially in the context of the ongoing global economic crisis, as well as its identification, and to attempt to outline the desired direction of education for entrepreneurship evolution. The article discusses the issue of entrepreneurship education by making a distinction between non-economic and economic entrepreneurship. The issue of vertical and horizontal entrepreneurship education is also presented. Furthermore, the article includes an attempt to draw recommendations for the further development of entrepreneurship education.

Słowa kluczowe: edukacja; edukacja ekonomiczna; postawy przedsiębiorcze; przedsiębiorczość
Key words: education; business education; entrepreneurial attitudes; entrepreneurship

Wprowadzenie

Obecnie edukacja w zakresie przedsiębiorczości staje wobec wyzwań cywilizacyjnych, w tym wyzwań gospodarczych. Polski system edukacyjny wymaga intensyfikacji edukacji ekonomicznej, a kwestia ta jest podnoszona przez coraz szersze grono ekspertów. Doświadczenia ostatniego globalnego kryzysu finansowego i obecnie trwającego kryzysu zadłużeniowego w Unii Europejskiej jedynie potwierdzają zbyt niską świadomość ekonomiczną społeczeństwa europejskiego (w tym polskiego). Edukacja przedsiębiorcza, nie tylko w Pol-

sce, jest zdominowana ekonomiczne, należy postrzegać to jednak pozytywnie. Ekonomiczne treści kształcenia nie powinny być w żadnej mierze eliminowane ani redukowane. Trwający kryzys oraz nagłaśniane w mediach liczne przypadki naiwności obywateli w stosunku do nieuczciwych przedsiębiorców i inwestorów jednoznacznie potwierdzają pilną potrzebę edukacji polskiego społeczeństwa właśnie w zakresie wiedzy ekonomicznej. Owszem, edukacja przedsiębiorcza pozaekonomiczna powinna być rozbudowana, ale nie kosztem edukacji ekonomicznej, której *notabene* jest za mało w polskim systemie kształcenia. Postawy przedsiębiorcze winny być kształtowane przez polską szkołę już od pierwszego roku edukacji wczesnoszkolnej i to na wszystkich zajęciach!

Celem niniejszego artykułu jest prezentacja edukacji na rzecz przedsiębiorczości w szerszym kontekście współczesnych wyzwań cywilizacyjnych i gospodarczych, zwłaszcza w aspekcie trwającego światowego kryzysu gospodarczego, a także identyfikacja oraz próba nakreślenia pożądanych kierunków ewolucji edukacji dla przedsiębiorczości.

Przedsiębiorczość i jej nauczanie

Przedsiębiorczość jest wielowątkowym tematem badawczym. Jak konkluduje A. Gawel (2007: 13), „ekonomiści zajmujący się badaniem przedsiębiorczości uważają, że brakuje kompleksowej i jednolitej teorii przedsiębiorczości czy nawet jej definicji, co jest wynikiem wielowątkowości zagadnień poruszanych przy jej badaniu oraz interdyscyplinarnego charakteru tego fenomenu”. Sytuacja taka ma swój przejaw również w podejściach do partykularnych wątków badawczych, w tym do analizy uwarunkowań rozwoju przedsiębiorczości. Można w bardzo dużym uogólnieniu przyjąć, że w piśmiennictwie naukowym przedsiębiorczość ujmowana jest w co najmniej dwóch głównych kategoriach (Davidsson, 2003: 317; Davidsson, 2008: 15):

- przedsiębiorczość jako fenomen społeczny,
- przedsiębiorczość jako dyscyplina naukowa.

W ramach pierwszej kategorii P. Davidsson (2008: 15-17) rozpatruje przedsiębiorczość na tle ogółu społeczeństwa oraz systemu gospodarczego, wyróżniając dwie jej funkcje:

- przedsiębiorczość jako funkcja konkurencyjnych zachowań kierujących rynkiem (Kirzner, 1973: 19-20),
- przedsiębiorczość jako funkcja wdrażania nowych przedsięwzięć gospodarczych prowadzących do zmian na rynku.

Z kolei H. Landström (2010: 11-13) w ramach przedsiębiorczości jako kategorii dyscypliny akademickiej wyróżnia trzy funkcje:

- przedsiębiorczość jako funkcja rynku,
- przedsiębiorczość jako funkcja indywidualnego przedsiębiorcy,
- przedsiębiorczość jako proces (rozdzielając dwa nurty, tj. proces powstawania nowych podmiotów oraz proces odkrywania okazji)¹.

Do tego katalogu warto dodać dwie kolejne funkcje, czyli (Wawrzyniak, 1988: 6-9; Gawel, 2007: 23):

- przedsiębiorczość jako funkcja² osobowości,
- przedsiębiorczość jako funkcja mikro-, małych i średnich przedsiębiorstw.

¹ Procesowe ujęcie przedsiębiorczości można utożsamiać z przedsiębiorczością jako funkcją czynności menedżerskich (Wach, 2012: 199).

² Funkcja jest tutaj rozumiana w języku matematycznym, czyli jako przyporządkowanie elementom pewnego zbioru elementów innego lub tego samego zbioru.

Każde z wymienionych podejść inaczej definiuje, analizuje i interpretuje fenomen przedsiębiorczości, a przytaczanie w tym miejscu wszystkich możliwych definicji nie jest uzasadnione. W kontekście edukacji i kształcenia najczęściej przytaczana jest definicja przedsiębiorczości opracowana przez grupę ekspercką powołaną przez instytucje unijne w celu opracowania, a następnie weryfikacji założeń edukacji w zakresie przedsiębiorczości. „Przedsiębiorczość oznacza zdolność osoby do wcielania pomysłów w czyn. Obejmuje ona twórczość, innowacyjność i podejmowanie ryzyka, a także zdolność do planowania przedsięwzięć i prowadzenia ich dla osiągnięcia zamierzonych celów. Stanowi ona wsparcie dla wszystkich w codziennym życiu prywatnym i społecznym, zaś pracownikom pomaga uzyskać świadomość kontekstu ich pracy i zdolność wykorzystywania szans; jest podstawą bardziej konkretnych umiejętności i wiedzy potrzebnych osobom podejmującym przedsięwzięcia o charakterze społecznym lub komercyjnym” (European Commission, 2005: 18; 2006: 4; 2008: 10).

Aż do początku lat 90. XX w. w literaturze przedmiotu oraz codziennej praktyce toczyła się dysputa, czy przedsiębiorczość jest nauką, czy sztuką, innymi słowy – czy można jej nauczać i nauczyć się, czy przekazuje się ją w genach i tym samym jest magiczną umiejętnością. P. Drucker porównał przedsiębiorczość do medycyny, konstatując, że „przedsiębiorczość nie jest ani dyscypliną, ani sztuką, jest praktyką”, ale podobnie jak medycyna może być przekazana i nauczana w podręcznikach (Drucker, 1985: VIII, 180). Jak na podstawie własnych badań zauważają G. Gorman, D. Hanlon oraz W. King (1997: 63), „większość badań empirycznych potwierdza, że przedsiębiorczość może być nauczana, a przynajmniej można do niej zachęcać w ramach edukacji w zakresie przedsiębiorczości”. Można zatem przyjąć za A. Fayollem (2006), że pytanie: Czy przedsiębiorczość może być nauczana? już nie jest odpowiednim pytaniem.

Edukacja *per se*, a w szczególności edukacja w zakresie przedsiębiorczości, ogrywa kluczową rolę w budowaniu przedsiębiorczego społeczeństwa i przedsiębiorczej gospodarki. Edukacja w zakresie przedsiębiorczości narodziła się w Stanach Zjednoczonych Ameryki, a jej początki sięgają przełomu lat 40. oraz 50. XX wieku. Pierwszy na świecie kurs akademicki z zakresu przedsiębiorczości uruchomiono w 1947 r. w Harvard Business School, natomiast w 1953 r. Peter Drucker na New York University rozpoczął prowadzenie zajęć z przedsiębiorczości i innowacji. W 2005 r. na 600 uczelniach na świecie można było studiować przedsiębiorczość jako kierunek studiów, a na kolejnych 400 jako specjalność, natomiast w ponad 1600 uczelniach oferowano przynajmniej 1 kurs akademicki z zakresu przedsiębiorczości (Kuratko, 2005: 577; Kuratko, 2009: XXIX). Co więcej, niektóre z najbardziej prestiżowych uczelni amerykańskich, takie jak Indiana University, University of Colorado, University of South Carolina, oferują studia doktoranckie z zakresu przedsiębiorczości, tym samym prowadząc badania naukowe w tej (sub)dyscyplinie naukowej.

Edukacja dla oraz w zakresie przedsiębiorczości a edukacja ekonomiczna

Polska literatura przedmiotu zawiera wiele pokrewnych, a z pozoru wręcz równoznacznych pojęć, takich jak *nauczanie przedsiębiorczości*, *kształcenie w zakresie przedsiębiorczości*, *edukacja dla przedsiębiorczości*, *edukacja w zakresie przedsiębiorczości*, *edukacja na rzecz przedsiębiorczości*, *edukacja przedsiębiorczości*, *przedsiębiorcza edukacja*. Podobna sytuacja występuje również w języku angielskim, przy czym zdecydowanie dominującym i najszerszym pojęciem jest w nim *entrepreneurship education*, co zgodnie z założeniami translatyki można przetłumaczyć jako ‘edukacja przedsiębiorczości’³, choć takie zwroty jak

³ Tłumaczenie to jest dość rzadko stosowane w krajowej literaturze przedmiotu, choć przez analogię (economics education, economic education – ‘edukacja ekonomiczna’, business education – ‘edukacja biznesowa’) może być uważane za jedno z lepszych określeń.

edukacja dla przedsiębiorczości czy edukacja na rzecz przedsiębiorczości też mają swoje merytoryczne uzasadnienie. Poszczególni autorzy czy poszczególne instytucje różnie kategoryzują edukację na rzecz przedsiębiorczości, dokonując odmiennej delimitacji pomiędzy współzależnymi, a wręcz interferencyjnymi obszarami kształcenia. Warto podać kilka przykładów, tych najbardziej popularnych w literaturze.

I. Jamieson (1984: 19-27) wprowadza trzykategoriowe ramy edukacji przedsiębiorczości, dokonując rozróżnienia pomiędzy edukacją o przedsiębiorczości (*education about enterprises*), edukacją dla przedsiębiorczości (*education for enterprises*) oraz edukacją przez przedsiębiorczość (*education in enterprise*). Edukacja o przedsiębiorczości przekazuje wiedzę teoretyczną na temat zakładania i prowadzenia własnej działalności gospodarczej. Edukacja dla przedsiębiorczości kształtuje umiejętności potrzebne przedsiębiorcom w prowadzeniu własnego biznesu, głównie umiejętności menedżerskie. Edukacja przez przedsiębiorczość dotyczy już działających przedsiębiorców i pomaga im rozwijać dalsze umiejętności biznesowe związane z rozwojem prowadzonej działalności gospodarczej (Raposo, do Paço, 2011: 455). Warto podkreślić, że jest to jedna z pierwszych typizacji, choć edukacja przedsiębiorczości jest tutaj traktowana głównie jako edukacja ekonomiczna czy biznesowa.

J. Guzmán oraz F. Liñán (2005: 6-7) wyróżniają cztery kategorie edukacji na rzecz przedsiębiorczości: edukację w zakresie promowania własnej działalności gospodarczej jako alternatywnej ścieżki kariery zawodowej, edukację w zakresie uruchamiania działalności gospodarczej w fazie start-up, edukację dokształcającą skierowaną dla dojrzałych przedsiębiorców oraz edukację w zakresie przedsiębiorczego dynamizmu promującą przedsiębiorcze postawy, takie jak kreatywność, innowacyjność, inwencyjność, własną inicjatywę w miejscu pracy oraz we własnym biznesie.

Interesujące rozróżnienie wprowadza brytyjska Agencja Zapewnienia Jakości w Szkolnictwie Wyższym QAA (2012: 2, 7). Edukacja w zakresie przedsiębiorczych przedsięwzięć (*enterprises education*) definiowana jest przez nią jako proces wyposażania uczniów i/lub studentów (względnie absolwentów) w bogate zdolności do generowania pomysłów, a także kształtowania umiejętności niezbędnych do realizacji tych pomysłów. Z kolei edukacja w zakresie przedsiębiorczości (*entrepreneurship education*) ma na celu przygotowanie uczniów i/lub studentów w zakresie wiedzy, umiejętności i postaw wymaganych w kontekście tworzenia nowego przedsięwzięcia lub własnej działalności gospodarczej. Interesujące w tej koncepcji jest holistyczne ujęcie procesu nauczania – edukacji w zakresie kreatywności oraz przedsiębiorczości (*enterprise and entrepreneurship education, EEE*)⁴.

Wielu autorów postuluje wyraźne rozgraniczenie kształcenia w zakresie przedsiębiorczości od edukacji ekonomicznej (European Commission, 2008: 8; Volkmann i in., 2009: 19; Consortium for Entrepreneurship Education, 2008: 3), choć nie jest to łatwe zadanie. W naukach ekonomicznych, zwłaszcza w naukach o zarządzaniu, dominuje obecnie przedsiębiorczy model zarządzania (*entrepreneurial management*), natomiast w ekonomii na dobre zagościł paradygmat gospodarki przedsiębiorczej (*entrepreneurial economy*) (Wach, 2012: 200). Trudno jest obecnie oddzielić edukację ekonomiczną, czy uściślając – edukację biznesową – od edukacji przedsiębiorczości. Niewątpliwie edukacja ekonomiczna stanowi istotną część edukacji na rzecz przedsiębiorczości.

Dokonując próby pewnego uporządkowania terminologicznego, warto wprowadzić dość szerokie pojęcie *edukacja na rzecz przedsiębiorczości* (*edukacja dla przedsiębiorczości*),

⁴ Analogiczne założenia przyjęła również irlandzka agencja HETAC (cop).

które obejmuje zarówno edukację formalną, jak i edukację nieformalną, w tym kształcenie ustawiczne przez całe życie zgodnie z koncepcją *lifelong learning* (Najda-Janoszka, Wach, 2008). W tej drugiej kategorii mieszczą się przede wszystkim szkolenia i kursy dla przedsiębiorców, jak i samodoskonalenie. W ramach edukacji formalnej należy co najmniej wyróżnić trzy szczeble edukacji na rzecz przedsiębiorczości (Wach, 2007: 120; Wach, 2008: 36). Są to:

- edukacja elementarna (do 14 roku życia),
- edukacja średnia,
- edukacja akademicka (I, II oraz III stopień studiów).

Tak w ramach formalnej, jak i nieformalnej edukacji na rzecz przedsiębiorczości należy zidentyfikować co najmniej trzy komponenty edukacji w zakresie przedsiębiorczości (realizowanej w ramach danego przedmiotu szkolnego, kursu akademickiego, modułu kształcenia). Będą to⁵:

- przedsiębiorczość indywidualna i organizacyjna,
- przedsiębiorczość biznesowa (edukacja biznesowa),
- edukacja ekonomiczna.

Pierwszy komponent dotyczy głównie komunikatywności, kreatywności, intraprzsiębiorczości. Drugi komponent dostarcza wiedzę i kształtuje umiejętności potrzebne do podejmowania przedsięwzięć o charakterze biznesowym, komercyjnym i społecznym. Trzeci komponent, jako wspomagający, dostarcza wiedzy na temat otoczenia, w jakim funkcjonuje przedsiębiorstwo, przedsiębiorca czy dane przedsięwzięcie. Jego zadaniem jest promocja wiedzy ekonomicznej, niezbędnej we współczesnej rzeczywistości (por. ryc. 1).

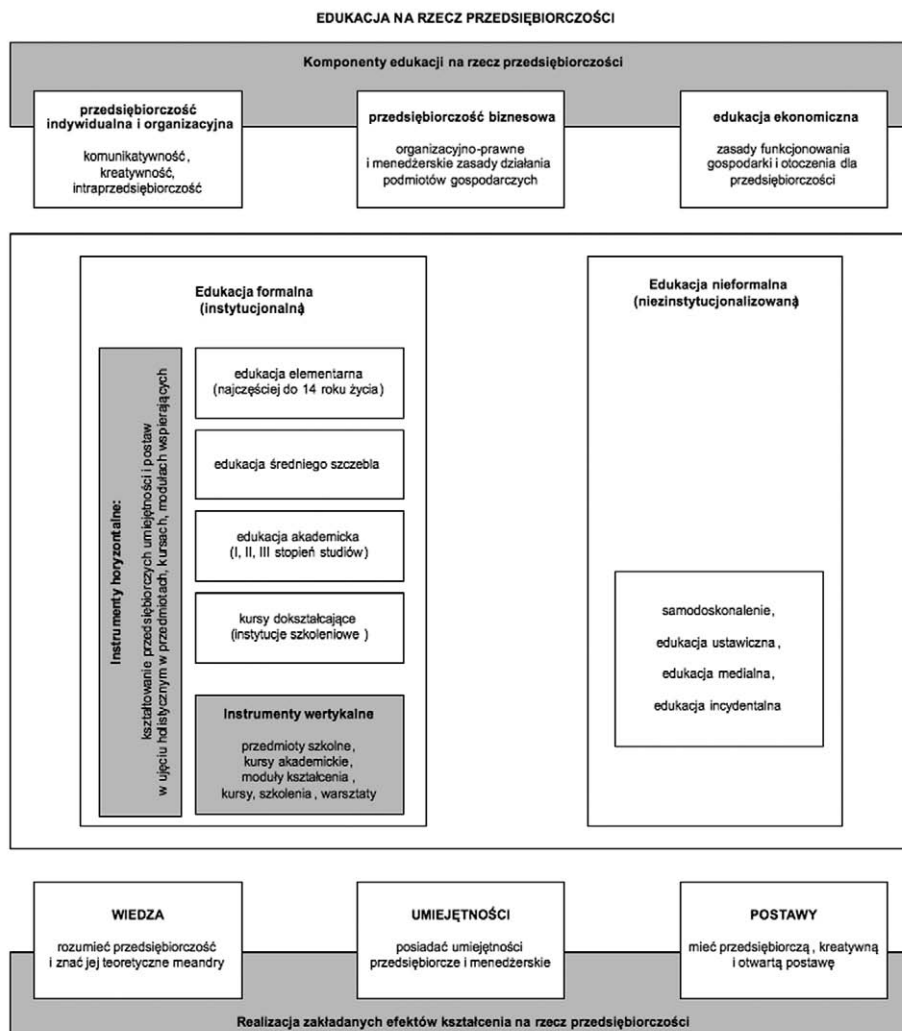
W ramach edukacji formalnej stosowane są dwa rodzaje instrumentów – wertykalne oraz horyzontalne. Te pierwsze należą do klasycznych rozwiązań w zakresie systemu szkolnictwa, a nauczanie przedsiębiorczości odbywa się w ramach odrębnych przedmiotów, kursów czy modułów kształcenia. Mówi się wówczas o edukacji w zakresie przedsiębiorczości. Instrumenty wertykalne z kolei należy utożsamiać z koncepcją edukacji dla przedsiębiorczości, są holistycznie implementowane w całym procesie edukacyjnym (procesie nauczania – uczenia się) w danej instytucji. Ich zadaniem jest kształtowanie przedsiębiorczych postaw w szerokim rozumieniu.

Konkludując, można stwierdzić, że celem nauczania przedsiębiorczości (edukacji na rzecz przedsiębiorczości) jest promowanie kreatywności, innowacji i samozatrudnienia, a obejmuje ono w swoich założeniach m.in. (Kozłinska, 2011: 207; Raposo, do Paço, 2011: 454; European Commission, 2008: 8; Garavan, O’Cinneide, 1994: 5):

- rozwijanie osobistych cech i umiejętności, które stanowią podstawę ducha przedsiębiorczości i przedsiębiorczego zachowania (kreatywność, poczucie inicjatywy, podejmowania ryzyka, niezależności, pewności siebie, przywództwo, duch zespołu),
- podnoszenie świadomości uczniów i/lub studentów na temat samozatrudnienia i przedsiębiorczości, jak również możliwości dalszej kariery,
- praca na konkretnych projektach biznesowych lub w ramach działalności gospodarczej,
- zapewnienie szczególnych umiejętności biznesowych oraz wiedzy o tym, jak założyć własny biznes i pomyślnie go prowadzić.

⁵ Podobną koncepcję zawarto również w pracy I. Hatak (2011: 27-28).

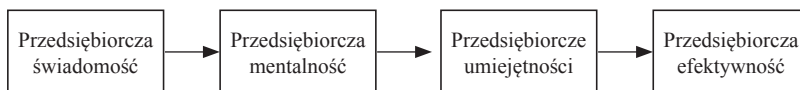
Ryc. 1. Strukturalizacja edukacji na rzecz przedsiębiorczości

Źródło: opracowanie własne.

Przedsiębiorcza edukacja na rzecz przedsiębiorczości

Aby osiągnąć zamierzoną efektywność edukacji na rzecz przedsiębiorczości, musi zaistnieć swojego rodzaju synergizm programów kształcenia (edukacji formalnej) z nieformalnymi formami kształcenia pozaszkolnego czy pozakademickiego. Edukacja szkolna i uniwersytecka dla przedsiębiorczości musi zatem być wspierana przez otoczenie instytucjonalne, w tym zwłaszcza przez szeroko pojętą praktykę gospodarczą. Efektywność edukacji dla przedsiębiorczości jest realizowana przez trzy następujące po sobie etapy (QAA, 2012: 9-12):

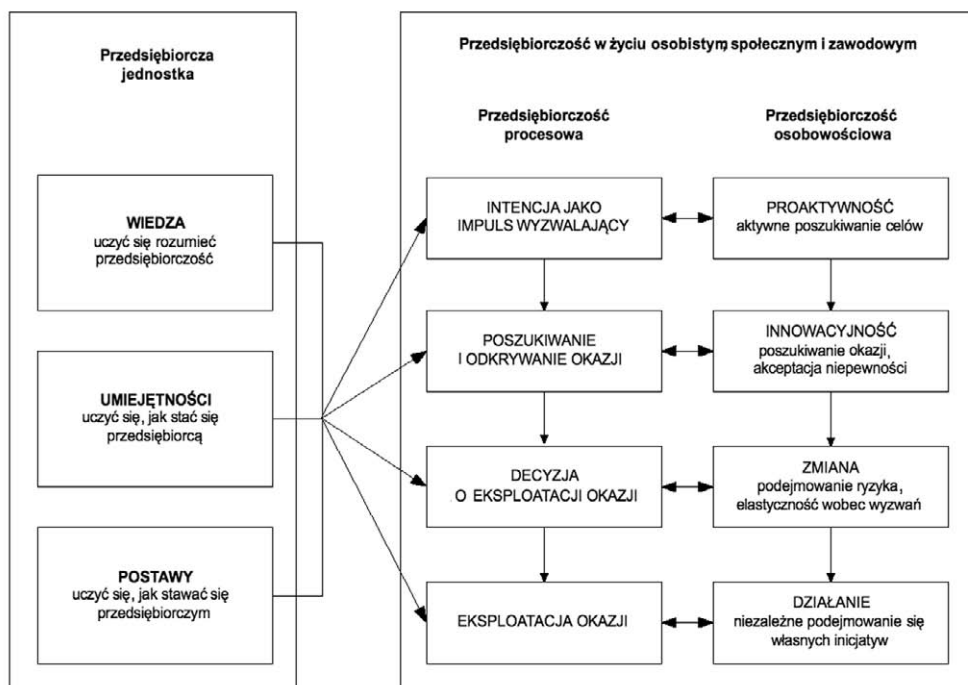

Przedsiębiorcza edukacja na rzecz przedsiębiorczości powinna obejmować trzy zintegrowane komponenty, czyli (Heinonen, Poikkijoki, 2006: 83):

- uczyć się, jak zrozumieć przedsiębiorczość (wiedza),
- uczyć się, jak być przedsiębiorczym (umiejętności),
- uczyć się, jak stać się przedsiębiorcą (postawy).

Celem edukacji dla przedsiębiorczości, obejmującej przekazywanie wiedzy, nabywanie umiejętności oraz kształtowanie postaw, jest krzewienie przedsiębiorczości (postaw przedsiębiorczych) w życiu osobistym, społecznym i zawodowym uczących się (ryc. 2). W praktyce pozwala to uczącym się odkryć, poznać i doświadczyć mechanizmy przedsiębiorczości procesowej, które warunkują osiągnięcie pożądaných celów edukacji dla przedsiębiorczości. W efekcie tak zaprogramowanego procesu kształcenia uczący się kształtują swoją przedsiębiorczość osobowościową, przejawiającą się w proaktywności i innowacyjności, gotowości na zmianę oraz działaniu, czyli aktywnej inicjatywności.

Ryc. 2. Przedsiębiorczy proces edukacji na rzecz przedsiębiorczości

Źródło: opracowano na podstawie: Heinonen, Poikkijoki (2006: 84), Gibcus i in. (2012: 43).

L.G. Davies oraz A.A. Gibb (cyt. za: Marques, Albuquerque, 2012: 60) podkreślają, że używanie tradycyjnych metod nauczania do kształtowania kompetencji i postaw przedsiębiorczych jest niewystarczające, stąd proponowane jest przedsiębiorcze podejście do nauczania, określane w literaturze przedmiotu mianem przedsiębiorczej pedagogiki (*entrepreneurial pedagogy*) lub pedagogiki przedsiębiorczości (*entrepreneurship pedagogy*) (Kuratko, 2009: XXX). Kształcenie takie wymaga zatem stosowania szerokiego wachlarza metod aktywizujących, zwłaszcza aktywizujących metod problemowych wyzwalających w uczących się własną inicjatywność (tab. 1).

Tab. 1. Charakterystyka porównawcza nauczania klasycznego i nauczania przedsiębiorczego

Nauczanie klasyczne	Nauczanie przedsiębiorcze
Uczenie się od nauczyciela	Uczenie się od siebie nawzajem
Pasywna rola uczącego się jako słuchacza	Uczenie się przez działanie
Uczenie się ze źródeł pisanych przez czytanie	Uczenie się przez debaty i osobistą wymianę informacji
Uczenie się w ramach nakreślonych przez nauczyciela jako eksperta	Uczenie się przez własne odkrywanie z wykorzystaniem porad nauczyciela
Uczenie się przez uzyskiwanie opinii zwrotnej od nauczyciela	Uczenie się przez interakcje z wieloma osobami
Uczenie się w dobrze zorganizowanym środowisku z wykorzystaniem planu zajęć	Uczenie się w elastycznym, nieformalnym środowisku
Uczenie się bez presji natychmiastowego osiągnięcia celów	Uczenie się pod presją osiągnięcia celów
Uczeniu nie powinno towarzyszyć korzystanie z cudzych wzorców	Uczenie się przez obserwację działań innych, odwzorowanie najlepszych praktyk
Uczeniu towarzyszy obawa związana z popełnieniem błędów i porażką	Uczenie się metodą prób i błędów, które służą doskonaleniu
Uczenie się przez robienie notatek	Uczenie się przez rozwiązywanie problemów

Źródło: adaptacja z: Gibb (1993: 24).

Konkluzje i rekomendacje

W raportach porównawczych (*benchmarking reports*) sporządzonych na zlecenie Komisji Europejskiej Polska jest do tej pory wysoko oceniana pod względem realizacji zaleceń w zakresie nauczania przedsiębiorczości w szkolnictwie powszechnym, głównie ze względu na wprowadzenie obowiązkowego przedmiotu podstawy przedsiębiorczości w szkołach ponadgimnazjalnych, ale także realizacji modułu ekonomiczno-przedsiębiorczego w ramach przedmiotu wiedza o społeczeństwie w gimnazjach (Rachwał, 2006: 427-434; Kurek, Rachwał, 2009: 127-142; Berger i in., 2012: 679-701). Wprowadzenie od 2012 r. w szkołach ponadgimnazjalnych uzupełniającego przedmiotu ekonomia w praktyce należy również odebrać *in plus* jako strategiczne działanie. Podkreślić jednak należy, że samo wprowadzenie obowiązkowego przedmiotu czy treści nauczania w zakresie przedsiębiorczości jest dopiero pierwszym etapem realizacji modelu przedsiębiorczej edukacji, o wiele bardziej istotna jest właściwa realizacja odpowiednich treści kształcenia w zakresie przedsiębiorczości. Inaczej niż w szkolnictwie gimnazjalnym i ponadgimnazjalnym wygląda realizacja kształcenia uniwersyteckiego dla przedsiębiorczości. Kształcenie na poziomie akademickim jest w Polsce, podobnie jak w innych krajach europejskich, zdecentralizowane, a nadal niewiele uczelni ekonomicznych, nie wspominając o nieekonomicznych, wprowadza obowiązkowe moduły kształcenia w zakresie przedsiębiorczości, choć bezsprzecznie elementy takiego kształcenia zawierają inne kursy akademickie, przynajmniej na kierunkach ekonomiczno-menedżerskich.

Nawet tylko pobieżna analiza zachowań indywidualnych inwestorów oraz konsumentów na światowych rynkach w warunkach trwającego globalnego kryzysu jednoznacznie potwierdza konieczność intensyfikacji ekonomicznej edukacji w zakresie przedsiębiorczości. Część problemów, zwłaszcza indywidualnych uczestników życia gospodarczego (czyli całego społeczeństwa) w pewnej mierze wynika z braku wiedzy ekonomicznej. Niedostatek

tej wiedzy przejawia się w błędnych decyzjach ekonomicznych, zwłaszcza kapitałowych, ale także wyborczych, które to pośrednio wpływają na późniejszy stan gospodarki. Istnieje zatem pilna potrzeba intensyfikacji zarówno edukacji ekonomicznej, jak i edukacji na rzecz przedsiębiorczości.

W polskim szkolnictwie tak niższego szczebla, jak i szczebla uniwersyteckiego nadal dominuje klasyczny model nauczania. Współczesny model kształcenia przedsiębiorczego wymaga natychmiastowej implementacji i to na szeroką skalę, co z kolei wymaga odpowiedniego przeszkolenia nauczycieli, ale przede wszystkim sporych nakładów finansowych na wyposażenie szkół i uczelni publicznych. Niemniej jednak istnieje pilna potrzeba zapewnienia wsparcia metodycznego dla nauczycieli przedsiębiorczości w zakresie wykorzystania aktywnych metod nauczania (m.in. takich metod, jak moderacja wizualna, blended e-learning, edutainment). Aktywizujące metody nauczania powinny być szeroko stosowane w edukacji ekonomicznej zarówno w szkolnictwie ponadgimnazjalnym, jak i w szkolnictwie wyższym. Rekomendacja dla szkolnictwa wyższego w zakresie edukacji dla przedsiębiorczości obejmuje następujące zalecenia:

- studia pierwszego stopnia powinny mieć charakter bardziej praktyczny niż teoretyczny, a absolwenci kierunków ekonomicznych i menedżerskich powinni zdobyć praktyczne umiejętności menedżerskie, które będą mogli wykorzystać w pracy zawodowej. Środowisko akademickie powinno wprowadzić kształcenie w zakresie przedsiębiorczości stosowanej jako obligatoryjny kurs akademicki przynajmniej na wszystkich ekonomiczno-menedżerskich kierunkach studiów oraz co najmniej jako przedmiot fakultatywny na pozostałych kierunkach studiów. Pożądane jest również wprowadzenie fakultatywnego kształcenia w zakresie kreatywności i innowacji;
- studia drugiego stopnia powinny mieć charakter teoretyczny, przygotowywać absolwenta do pracy naukowej. Treści kształcenia na wszystkich kierunkach ekonomiczno-menedżerskich powinny obejmować kształcenie w zakresie teorii przedsiębiorczości (w zakresie przedsiębiorczości i innowacji). Pożądane jest również fakultatywne wprowadzenie kształcenia w zakresie zarządzania innowacjami, zwłaszcza na kierunkach technicznych, co przyczyni się do promowania transferu wiedzy i technologii;
- programy studiów powinny obejmować kształcenie praktyczne oparte na współpracy z przedsiębiorcami, w ramach którego studenci powinni realizować rzeczywiste projekty dla współpracujących z uczelnią przedsiębiorstw. Warsztaty takie powinny być oferowane jako fakultatywne kursy akademickie dla studentów wszystkich kierunków ekonomicznych;
- kształcenie akademickie w zakresie nauczania przedsiębiorczości powinno również wykorzystywać prowadzenie tzw. przedsiębiorstw studenckich (przedsiębiorstw treningowych), które w ramach zajęć fakultatywnych zakładaliby i prowadzili studenci pod nadzorem pracownika naukowo-dydaktycznego. Działania te powinny być wspierane przez intensyfikację realizacji koncepcji akademickich inkubatorów przedsiębiorczości;
- uczelnie ekonomiczne powinny włączyć się w międzynarodowe projekty edukacyjne związane z przedsiębiorczością. Pożądane jest tworzenie sieci współpracy z uczelniami krajowymi i zagranicznymi w zakresie nauczania przedsiębiorczości (np. CEEPUS, MINERVA).

Literatura

- Berger, S., Canning, R., Dolan, M., Kurek, S., Pilz, M., Rachwał, T. (2012). Curriculum-Making in Pre-Vocational Education in the Lower Secondary School: A Regional Comparative Analysis within Europe, *Journal of Curriculum Studies*, 44, 5, 679-701.
- Consortium for Entrepreneurship Education, (2008). *Entrepreneurship Everywhere: The Case for Entrepreneurship Education*, Columbus, OH.
- Davidsson, P. (2003). The Domain of Entrepreneurship Research: Some Suggestions, In: J. Katz, D. Shepherd (eds.), *Advances in Entrepreneurship, Firm Emergence and Growth*, vol. 6, JAI Press, Greenwich, CT, 315-372.
- Davidsson, P. (2008). *The Entrepreneurship Research Challenge*, Chetenham – Northampton, MA: Edward Elgar Publishing Ltd.
- Drucker, P.F. (1985). *Innovation and Entrepreneurship. Practice and Principles*, New York, NY: HarperCollins Publishers.
- European Commission, (2005). *Proposal for a Recommendation of the European Parliament and of the Council on key competences for lifelong learning*, COM(2005)548 final, Brussels, 10.11.2005.
- European Commission, (2006). *Communication from the Commission to the Council, the European Parliament, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions, Implementing the Community Lisbon Programme: Fostering entrepreneurial mindsets through education and learning*, COM(2006) 33 final, Brussels, 13.2.2006.
- European Commission, (2008). *Entrepreneurship in higher education, especially with non-business studies, Final report of the Expert Group, European Commission – Enterprise and Industry Directorate-General*, Brussels – March 2008.
- Fayolle, A. (2006). *Essay on the Nature of Entrepreneurship Education*, In: U. Fueglistaller, T. Volery (eds.), W. Weber, *Understanding the Regulatory Climate for Entrepreneurship and SME.*, St. Gallen: KMU Verlag HSG.
- Gawel, A. (2007). *Ekonomiczne determinanty przedsiębiorczości*, Poznań: Wyd. Akademii Ekonomicznej w Poznaniu.
- Garavan, T.N., O’Cinneide, B. (1994). Entrepreneurship Education and Training Programmes: A Review and Evaluation, *Journal of European Industrial Training*, 18, 8, 3-12.
- Gibb, A.A. (1993). The Enterprise Culture and Education. Understanding Enterprise Education and Its Links with Small Business, Entrepreneurship and Wider Educational Goals, *International Small Business Journal*, 11, 3, 11-37.
- Gibcus, P. i in. (2012). *Effects and Impact of Entrepreneurship Programmes in Higher Education*. Brussels: European Commission – Enterprise and Industry Directorate-General.
- Gorman, G., Hanlon, D., King, W. (1997). Some Research Perspectives on Entrepreneurship Education, Enterprise Education, and Education for Small Business Management: A Ten-Year Literature Review, *International Small Business Journal*, 15, 3, 56-77.
- Guzmán, J., Liñán, F. (2005). *Perspectives on Entrepreneurial Education: A US-Europe Comparison*, Madrid: Universidad Antonio de Nebrija.
- Hatak, I. (2011). Innovation in Entrepreneurship Education in Europe. An Analysis of New Initiatives, Implementation Processes and Associated Success Factors, Vienna University of Economics and Business – Research Institute for Co-Operation and Co-Operatives, *RiCC Research Reports*, 3.
- Heinonen, J., Poikkijoki, S.-A. (2006). An Entrepreneurial-Directed Approach to Entrepreneurship Education: Mission Impossible?, *Journal of Management Development*, 25, 1, 80-94.
- Henry, C., Hill, F., Leitch, C. (2005). Entrepreneurship Education and Training: Can Entrepreneurship be Taught? Part I, *Education + Training*, 47, 2, 98-111.
- HETAC [cop]. *Draft Guidelines and Key Criteria for the Review of Enterprise and Entrepreneurship Education (EEC)*. Higher Education and Training Awards Council.
- Jamieson, I. (1984). Schools and Enterprise. W: *Education for Enterprise*, eds. A.G. Watts, P. Moran, Cambridge: Careers Research and Advisory Centre CRAC, 19-27.
- Kirzner, I. (1973). *Competition and Entrepreneurship*, Chicago, IL: University of Chicago Press.

- Kozłinska, I. (2011). Contemporary Approaches to Entrepreneurship Education, *Journal of Business Management*, 4, 205-220.
- Kuratko, D.F. (2005). The Emergence of Entrepreneurship Education: Development, Trends, and Challenges, *Entrepreneurship Theory and Practice*, 29, 5, 577-598.
- Kuratko, D.F. (2009). *Entrepreneurship. Theory, Process, Practice*, 8th edition, Masson, OH: South-Western Cengage Learning.
- Kurek, S., Rachwał T. (2009). The Role of Business Education in the Development of Entrepreneurship in the Member States of the European Union, *Europa XXI*, 19, 127142.
- Landström, H. (2010). *Pioneers in Entrepreneurship and Small Business Research*, New York, NY: Springer.
- Marques, L.A., Albuquerque, C. (2012). Entrepreneurship Education and the Development of Young People Life Competences and Skills, *Journal of Entrepreneurship Perspectives*, 1, 2, 55-68.
- Najda-Janoszka, M., Wach, K. (2008). Lifelong Learning in the Fields of Tourism in the European Union taking Poland into Special Consideration. W: M. Bednarczyk (red.), *Entrepreneurship in Tourism and Sport Business*, Kraków: Fundacja dla Uniwersytetu Jagiellońskiego, 45-58.
- QAA, (2012). *Enterprise and Entrepreneurship Education. Guidance for UK Higher Education Providers, Draft for Consultations*, The Quality Assurance Agency for Higher Education, February 2012, *mimeo*.
- Rachwał, T. (2006). Kształtowanie postaw przedsiębiorczych w edukacji szkolnej. W: B. Muchacka (red.), *Szkola w nauce i praktyce edukacyjnej*, t. II, Kraków: Oficyna Wydawnicza „Impuls”, 427-434.
- Raposo, M., do Paço A. (2011). Entrepreneurship Education: Relationship between Education and Entrepreneurial Activity, *Psicothema*, 23, 3, 453-457.
- Volkman, Ch. i in. (2009). *Educating the Next Wave of Entrepreneurs. Unlocking Entrepreneurial Capabilities to Meet the Global Challenges of the 21st Century. A Report of the Global Education Initiative*, Geneva: World Economic Forum.
- Wach, K. (2007). Kształtowanie postaw przedsiębiorczych w programach nauczania. Stan obecny i proponowane kierunki zmian. W: P. Wachowiak, M. Dąbrowski, B. Majewski (red.), *Kształtowanie postaw przedsiębiorczych a edukacja ekonomiczna*, Warszawa: Fundacja Promocji i Akredytacji Kierunków Ekonomicznych, 120-127.
- Wach, K. (2008). Entrepreneurship Education in Poland, *ERENET Profile*, III, 3 (11), 36-44.
- Wach, K. (2012). *Europeizacja małych i średnich przedsiębiorstw. Rozwój przez umiędzynarodowienie*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Wai Mui Yu, Ch., Wing Yan Man, Th., (2007). The Sustainability of Enterprise Education: A Case Study in Hong Kong. *Education + Training*, 49, 2, 138-152.
- Wawrzyniak, B. (1988). Przedsiębiorczość – legitymacja do przyszłości, *Przegląd Organizacji*, 7 (582), 6-9.

Krzysztof Wach, dr hab., Uniwersytet Ekonomiczny w Krakowie, Katedra Przedsiębiorczości i Innowacji.

Doktor habilitowany nauk ekonomicznych w zakresie ekonomii, doktor nauk ekonomicznych w zakresie nauk o zarządzaniu, absolwent, a następnie pracownik Uniwersytetu Ekonomicznego w Krakowie, specjalista z zakresu przedsiębiorczości międzynarodowej, autor kilkunastu książek, w tym monografii naukowych i podręczników akademickich oraz poradników z zakresu przedsiębiorczości oraz internacjonalizacji małych i średnich przedsiębiorstw. Członek komitetów redakcyjnych kilku czasopism naukowych, w tym rocznika „Przedsiębiorczość – Edukacja”, redaktor naczelny kwartalnika naukowego ‘Entrepreneurial Business and Economics Review’. Od 2012 r. pełni funkcję krajowego eksperta OECD oraz Komisji Europejskiej ds. Przedsiębiorczości, jest uczestnikiem międzynarodowych projektów edukacyjnych i badawczych (m.in. Jean Monnet, Atlantis, International Visegrad

Fund, Central European Initiative), odbył gościnne wykłady m.in. w Grand Valley State University (Grand Rapids, USA), Roosevelt University (Chicago, USA), University of Detroit Mercy (Detroit, USA), Loyola University Chicago (Chicago, USA), Northumbria University (Newcastle, UK), Universidad Politecnica e Cartagena (Kartagena, Hiszpania).

Krzysztof Wach, DEcon, PhD, Cracow University of Economics, Department of Entrepreneurship and Innovation.

Habilitated doctor of economics (DEcon), PhD in management, graduate and then associate professor at the Cracow University of Economics, specialist in international entrepreneurship, author of several books, including monographs and scholarly books, as well as practical guides for entrepreneurs in the field of entrepreneurship and the internationalization of small and medium-sized enterprises, member of editorial boards of several scientific journals, including the annual 'Entrepreneurship – Education'; editor-in-chief of the scientific quarterly 'Entrepreneurial Business and Economics Review', an OECD national expert for entrepreneurship since 2012, participant of various international education and research projects (e.g. Jean Monnet, Atlantis, International Visegrad Fund IVF, Central European Initiative CEI), visiting professor in various American and European universities, including Grand Valley State University (Grand Rapids, USA), Roosevelt University (Chicago, USA), University of Detroit Mercy (Detroit, USA), Loyola University Chicago (Chicago, USA), Northumbria University (Newcastle, UK), Technical University of Cartagena (Cartagena, Spain).

Adres/Address: Uniwersytet Ekonomiczny w Krakowie, Katedra Przedsiębiorczości i Innowacji
ul. Rakowicka 27, 31-510 Kraków, Polska
e-mail: wachk@uek.krakow.pl